

SOPRONI
EGYETEM

LÁMFALUSSY SÁNDOR
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
KAR

TÖRTÉNELEM – TÁRSADALOM – VIDÉK
JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET II.

TÖRTÉNELEM – TÁRSADALOM – VIDÉK

JUBILEUMI TANULMÁNYKÖTET II.

Szerkesztette:

Obádovics Csilla,

Széles Zsuzsanna

SOPRONI EGYETEM KIADÓ

SOPRON, 2022

Ünnepi tanulmánykötet Kulcsár László professzor 75. születésnapja tiszteletére

A kötet megjelenését „A Soproni Felsőoktatásért Alapítvány” támogatta.

Felelős kiadó: Prof. Dr. Fábián Attila
a Soproni Egyetem rektora

Szerkesztette:
Prof. Dr. Obádovics Csilla,
Prof. Dr. Széles Zsuzsanna

Tördelőszerkesztő: Takács Eszter

Borítóterv: Zsidy Emese

ISBN 978-963-334-429-3 (nyomtatott)

ISBN 978-963-334-430-9 (pdf)

DOI: 10.35511/978-963-334-430-9

Nyomdai munkálatok: Lővér-Print Nyomdaipari Kft. (Sopron, Ady Endre út 5.)

Felelős vezető: Szabó Árpád

© Soproni Egyetem Kiadó
Sopron, 2022 – Minden jog fenntartva.

TARTALOM

Kulcsár László és Székely Csaba 75. születésnapjára.....	3
Előszó – Kulcsár László 75 éves.....	5
Foreword – László Kulcsár is 75 years old.....	7
László Kulcsár: Colleague and Friend	
<i>David L. Brown.....</i>	<i>9</i>
A Biblia és a Korán, avagy tehetségek az etika, a normák, a gazdaság és a politika értékelési mátrixában	
<i>The Bible and the Quran: talents in the evaluation matrix of ethics, norms, economy, and politics</i>	
<i>Varga Norbert.....</i>	<i>15</i>
Integritás és autoritás – A modern „polgári” állampolgár születése	
<i>Integrity and authority – The birth of the modern “citizen”</i>	
<i>Garaczi Imre.....</i>	<i>51</i>
Generációs útikalauz nemcsak stopposoknak	
<i>A Generation Guide not only for Hitchhikers</i>	
<i>Domokos Tamás.....</i>	<i>72</i>
Women Empowerment: Panacea for Poverty Alleviation and Economic Growth In Nigeria	
<i>Adeleye Oluwakemi Rachael – Tibor Farkas.....</i>	<i>102</i>
A társadalmi reprodukciós kihívások adópolitikai dilemmái	
<i>Tax Policy Dilemmas of Social Reproduction Challenges</i>	
<i>Zugor Zsuzsanna.....</i>	<i>112</i>
Magyar munkavállalók mobilitással kapcsolatos elvárásai és azok teljesülése három nyugat-európai ország példáján keresztül	
<i>Hungarian workers’ mobility expectations and their fulfilment through the examples of three Western European host countries</i>	
<i>Bruder Emese – Szabó Edina.....</i>	<i>133</i>
A magyar fiatalok külföldi mobilitási tervei	
<i>International migration plans of Hungarian young people</i>	
<i>Ruff Tamás.....</i>	<i>152</i>
A vidék lehatárolása és Magyarország vidéki területeinek demográfiai jellemzői	
<i>Definition of rural areas and its demographic characteristics in Hungary</i>	
<i>Obádovics Csilla.....</i>	<i>167</i>

Hollókő: a harmadik dosszié <i>Hollókő: the Third Folder</i> <i>Kovács Dezső</i>	189
A mezőgazdaság súlya és szerepe a helyi fejlesztésekben a falukutatók fényében <i>The role of agriculture in local development. Evidence from villages' research camps</i> <i>Ritter Krisztián</i>	218
Mezőmadaras – egy település él(t) és élni akar <i>Mezőmadaras – a village that wants to live and lives</i> <i>Takácsné György Katalin – Szabó-Ábrahám Izolda – Takács István</i>	239
Szerzők/Authors	259

A mezőgazdaság súlya és szerepe a helyi fejlesztésekben a falukutatások fényében

The role of agriculture in local development. Evidence from villages' research camps

Ritter Krisztián¹

Absztrakt

Az elmúlt Covid időszak bizonyította, hogy a válság-helyzetek hatására a lakosság hozzáállása az alapvető élelmiszerekhez, azok beszerzéséhez és előállításához alapvetően át/újraértékelődik. Az élelmiszer-előállítás alapvető szükségletet elégít ki, aminek fontossága, vidékbiztonsági aspektusa a jóléti társadalmakban gyakran háttérbe szorul. Mindemellett a vidéki agrárnépesség számára a napi szintű megélhetéssel kapcsolatban a mezőgazdaság szerepe folyamatosan hangsúlyos. A MATE (volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén régóta folytak olyan primer vizsgálatok, melyek a vidéki térségek elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Az utóbbi években lezajlott falukutatásaink során vizsgáltuk, hogy a vidéki települések, falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt két év táboraiban pedig már célzottan vizsgáltuk, hogy a Covid-járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban. A tanulmány ennek legfrissebb tapasztalatait járja körbe.

Kulcsszavak: covid, mezőgazdaság, vidékfejlesztés

Abstract

There is clear evidence that because of big crises – e.g., the recent Covid period – the people's attitude towards basic food production and products is fundamentally reevaluated. Food production meets basic needs, the importance and security aspect often neglected in welfare societies. In addition, despite the changes affecting the sector, the role of agriculture in the daily livelihood of the rural population and rural economy is still constantly emphasized. The Department of Rural and Regional Development of MATE (the Hungarian University of Agriculture and Life Sciences – former SZIE) has long been conducting primary research related to the analysis of rural areas and the opportunities for local development. During our village research camps in recent years, the prospects of rural

¹ Dr. habil. Ritter Krisztián egyetemi docens, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék (ritter.krisztian@uni-mate.hu)

settlements and villages in terms of local development have been examined, focusing primarily on the role of agriculture and endogenous resources. After 2019 we have already investigated whether the Covid epidemic caused changes and what changes in rural households' farming habits. The study tries to provide a brief overview of the most interesting experience of our latest primary results.

Keywords: agriculture, competitiveness, covid, local resources, rural development

Bevezetés

Az utóbbi 20-30 év legnagyobb terület- és vidékfejlesztési kihívása Magyarországon is, hogy a globalizáció és a piacgazdaságra történő átmenet következtében jelentkező új térformáló erők hatásai az egyes régiókban, kistérségekben, és a településrendszer különböző elemeiben eltérően érvényesülnek, nagyfokú különbségeket mutatnak. A világgazdaságban lejátszódó folyamatok, a globalizáció, az európai gazdaság térszerkezetének átrendeződése, az utóbbi évtizedekben a területi politika fel/átértékelődéséhez vezetett. Mind a nemzeti kormányok, mind pedig az Európai Unió (EU) jelentősen átalakította a területfejlesztés cél-, eszköz-, és intézményrendszerét. Módosultak a regionális politikában alkalmazott alapelvek, a területi egyenlőtlenségek mérséklését szolgáló célok mellett már nagyobb súllyal szerepelnek az európai gazdasági tér versenyképességének erősítését szolgáló intézkedések. Ugyanakkor a versenyképességnek a feltételei, illetve ennek területi különbségei a rendszerváltás utáni hazai kutatásokban már hamar kikristályosodtak (ld. pl. Faluvégi, 2000 vagy Horváth, 2001).

Hamar bebizonyosodott az is, hogy a globalizáció során fellépő térbeli gazdasági sűrűsödés hatására növekvő területi egyenlőtlenségekből adódó negatív következményeknek a hátrányos helyzetű vidéki térségek fokozottan ki vannak téve. Madarász (2000) már eleve a vidéki térségek szempontjából írt az automatikus területi kiegyenlítődés elmaradásáról. Szerinte a vidéki területeken a hátrányok legtöbbször halmozódtak a piaci automatizmusok hatására, és így, a korábbi funkciók elvesztésével a fejlődési folyamatoktól teljesen elszakadtak.

A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődéstudomány, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek

feladatává is vált. Ennek kapcsán kijelenthető, hogy az utóbbi évtizedek gazdasági- társadalmi- és területi folyamatai előtérbe helyezték azokat a helyi gazdaságfejlesztési stratégiákat, melyek az endogén erőforrásokra építenek, és így próbálnak reagálni a globális kihívásokra (ld. erről többek közt Kovács–Bodnár, 2017; Áldorfai–Czabada, 2014; Singh–Shishodia, 2016).

Bár az endogén elméleteket kritikák is érték (ld. pl. Fine, 2000), és alapvetően szélesebb, regionális gazdaságtani megközelítésből eredeztethetők (ezzel kapcsolatban ld. Aghion–Howitt, 1998 vagy Bodnár, 2020), azonban a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek a település/kistérség szintű lokalitások, valamint a helyi közösségek, helyi szereplők fontosságát hangsúlyozzák (pl. Kulcsár, 2017). Az endogén elmélet szerint a fejlesztés akkor lehet eredményes, ha adott terület helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális) erőforrásaira alapoz (Kulcsár, 2017; Ploeg–Dijk, 1995), ha a regionális és globális hálózatokhoz való kapcsolódást teszi lehetővé (Lowe et al., 1995), teret ad a helyi részvételnek (participation) és a helyi kezdeményezéseknek (Cernea, 1992; Rahman, 1993). Eközben, az önerős fejlesztés révén hosszú távon elszakad a külső támogatás okozta függőségtől, és a fenntartható fejlődést szolgálja (Murdoch, 1995). Összességében – Terluin és Post (2001) valamint Kulcsár (2017) alapján – meghatározó a helyi erőforrások (local resources), a helyi tevékenységek (local activities) és a helyi szereplők (local actors) fontossága, valamint az integrált megközelítés.

Az endogenitás, a helyi fejlesztések hangsúlyossá válása mellett fontos kiemelni, hogy az elmúlt évtizedek során jelentős változáson mentek keresztül a vidéki területek. Az európai rurális terek egyre differenciáltabbak, ráadásul azok nem csak térben és időben változnak, hanem különböznek diverzitásukban, mobilizációjukban, identitásukban, erőforrásaikban, de még a globalizációval szembeni magatartásukban is (Szörényiné, 2005). Mindeközben a gazdaság alakító tényezőinek, alapvető folyamatainak lényeges eleme a vidék fogalmának megerősödése, átalakulása, új szerepkör betöltése is, ami a multifunkcionalitás fogalma mentén érhető tetten (ld. erről többek közt: Bjorkhaug–Richards, 2008; Brouwer–Heide, 2009; Tohidyan–Rezaei–Moghaddam, 2019).

A multifunkcionalitás alap gondolata szerint a vidéki népesség jövedelme nem kizárólagosan csak az elsődleges funkcióból, az élelmiszer és ipari nyersanyag-termelésből, hanem a kulturális és környezeti feladatok ellátásából is származik (Eftekhari–Shadparvar, 2018). A mezőgazdálkodás európai modelljében a többfunkciós mezőgazdaság, és az annak helyet

adó vidék az élelmiszer-termelés mellett ökológiai-környezeti, valamint társadalmi, gazdasági, szociális, kulturális funkciókat is betölt. Ezekbe tartozik többek közt a rekreáció és a turizmus feltételeinek megteremtése; a kis- és középvállalkozások támogatása; a vidéki közösségek ápolása; a tájképi és népi kulturális örökség fenntartása; a hagyományok ápolása, az agrár-környezetvédelem stb. (Molders, 2013).

Emellett természetesen olyan versenyképes mezőgazdaságról is beszélünk, amely úgy alkalmazkodik a világgpiachoz és a globalizációhoz, hogy a gazdálkodóknak megfelelő életszínvonalat és stabil jövedelmet is nyújt. Ezekkel párhuzamosan az élelmiszertermelés fokozódó társadalmi hasznosságát is ki kell emelni.

Mindezen folyamatok mellett 2019 végétől a Covid-19 járvány hatásaival is számolni kell(ett). A járvány vidéket és mezőgazdaságot érintő aspektusaival számos kutatás, szakirodalmi forrás, illetve konferencia foglalkozott, kiemelve annak gazdasági (Štreimikienė et al., 2021; Dudek–Spiewak, 2022), társadalmi (pl. Csurgó, 2020), illetve komplex vidékfejlesztési vonatkozásait, területi különbségeit (pl. Horeczki, 2021; OECD, 2020, 2021; Peters, 2020).

Külön említést érdemelnek a pandémia vidékbiztonsággal való összefüggései is. A vidékbiztonság alapvető, elengedhetetlen eleme az állami létnek. A társadalmi munkamegosztás eredményeként a vidék látja el élelemmel a várost, az alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó kisebb települések az iparra és szolgáltatásra épülő nagyobb településeket. A vidék biztonsága nem csupán a vidéken élők és dolgozók fizikai biztonságát jelenti, hanem azt is, hogy képes-e egy ország megfelelő minőségű és mennyiségű élelmet (és vizet) biztosítani, különböző forrásokból (saját termelés, import) lakosai számára. Minél jobban önellátó egy ország, egy régió, annál stabilabb és biztonságosabb, hiszen nem függ a kereskedelmi lánc külföldi szakaszaitól (import), és a külföldi gazdasági, ipari behatásoktól sem. A vidék biztonsága – mind a vagyon, mind pedig az élet szempontjából – elengedhetetlen feltétele annak, hogy a vidék előállítsa és biztosítsa a szükséges élelmiszert az ország teljes lakossága számára. Az államnak mindent el kell követnie, hogy a vidék (mezőgazdasági termelő) és a város (mezőgazdasági fogyasztó) egyensúlya megmaradjon (Boldizsár–Szilágyi, 2017).

Mindezeket a gondolatokat a COVID vírus terjedése és annak hatásai világosan alátámasztották, hiszen a globális ellátó láncok (köztük az élelmiszer-láncok) sérülékenysége, a tőlük való túlzott függés negatív hatásai

rövid időn belül mindenki számára érezhetőkké váltak. Az élelmiszerek, a mezőgazdasági alapanyagok – mint alapvető fizikai szükséglet(ek) ki-elégítését biztosító termékek – stratégiai szerepét a vírust kísérő intézkedések és szigorítások hatására kialakuló átmeneti termék-hiány, felhalmozás és áremelkedés megerősítette.

A vidék biztonsága – az utóbbi több mint két év tapasztalatai által megerősítve – kulcskérdés az állam stabilitása, biztonsága, fejlődése szempontjából. A jó állam nem csak az élet feltételeit kell, hogy szavatolja, de az életminőség javítása érdekében is erőfeszítéseket kell tennie, növelnie kell a vidék versenyképességét, élhetőbbé kell tennie a vidéket, és vonzóvá a mezőgazdasági termelést a gazdasági tevékenységi formák valamennyi szintjén, az egyéni vállalkozástól a kis- és közepes vállalkozásokon (KKV) át a nagyvállalatokig. A vidék biztonságának kulcskérdései:

- Élelem előállítás: termelés és tenyésztés, feldolgozás;
- Vízgazdálkodás: az öntözés és ivóvíz gazdálkodás, a vízbázisok védelme;
- Transzportálás: tárolás és szállítás, csomagolás, az élelem eljuttatása a nagy- és kisfelhasználókhoz;
- Fizikai biztonság: a vidéken, mezőgazdaságból élők élet- és vagyonbiztonsága, a megtermelt javak vagyonbiztonsága is;
- Szabályozott tér: az állam szabályozó és szankcionáló funkcióival hatást gyakorol a vidék életére, gazdasági folyamataira. Elengedhetetlen, hogy e szabályozás biztosítsa önfenntartó módon annak kereteit, hogy a vidék előállíthassa (gazdaságosan) a város számára a víz után a második legfontosabb létfeltételt, az élelmiszert;
- Gazdasági tér: a vidék, a mezőgazdasági termelés és a hozzá kapcsolódó ipar és szolgáltatás megélhetést biztosít az ott élők számára. Ha a gazdasági körülmények kedvezőek, nem csak a megélhetést, hanem a gyarapodást is biztosítják, így élhetőbbé, versenyképesebbé, vonzóbbá válik a vidék (Boldizsár–Szilágyi, 2017).

Jelen tanulmány szempontjából különösen kiemelten az élelem előállítás, a transzportálás (különösen a rövid ellátási láncok – REL), és a gazdasági tér (foglalkoztatás) kerül előtérbe. Mindezt a vidékgazdaság, illetve a vidékbiztonság komplex – gazdasági-, társadalmi-, környezeti-, kulturális stb. – témája mentén lehet jól értelmezni.

A fenti témakörök egybevetéséből adódik, hogy a különleges helyi erőforrások a versenyképesség kialakításának, megteremtésének szolgáltatába állíthatóak. Az egyedi erőforrások versenyképes területi fejlődés-

ben betöltött/betölthető szerepét (területi jelentőségét), a helyi fejlesztésekkel és endogén elméletekkel kapcsolatos szakirodalom körvonalazza (ld. pl. Lengyel, 2003; Nagy et al., 2012; Urbánné et al., 2017). Ezek a vidékfejlesztés vonatkozásában sokszor az agráriumhoz köthetők és egyértelmű versenyképességi tényezőként jelentkeznek (Atkociuniene–Petrueliene, 2014; Ritter et al., 2010). Így tehát a vidéki térségek esetén a mezőgazdaság, és a különleges minőségű agrártermékek – vagy maga a termelési módszer is – akár meghatározó versenytenyező is lehet.

Ugyanakkor, a vidék újfajta értékeinek hangsúlyozása ellenére sem tekinthetünk el azoktól a problémáktól, melyek – az agrárium szerepének átalakulásával párhuzamosan – a rurális területek néha igen súlyos gondját okozzák. A szakirodalom ennek kapcsán kiemelt okként nevesíti a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepének a csökkenését, mely a vidéki kistérségek vonatkozásában okozott legtöbbször problémákat, és szoros összefüggésben áll a területi egyenlőtlenségekkel (ld. Oláh–Urbánné, 2016 vagy Ritter, 2010).

A vidék funkcióinak változását kutató szerzők között egyetértés mutatkozik abban, hogy – miközben a vidéki térségeket az új funkciók és gazdasági szereplők megjelenése ellenére az urbanizált területekhez képesti általános lemaradás, leszakadás jellemzi – a változásokban fontos szerepet játszott a mezőgazdaság (elsősorban foglalkoztatási) szerepének, mint a vidéki gazdaság korábbi gerincének a visszaszorulása (ld. Csité, 2005 vagy OECD, 2006).

Mindemellett azonban attól sem tekinthetünk el, hogy a mezőgazdaság nem csak főállásban, de kiegészítő- illetve alternatív jövedelemforrásként, valamint az önellátásban is tölt be még szerepet, és ez településenként, vagy járásonként akár még mindig meghatározó lehet. A mezőgazdaságban a foglalkoztatottságot és gazdálkodói eltartóképességet a középpontba helyezve, egyes vélemények szerint jelenleg az agrárium a helyben lakó munkaképes lakosság 15-25%-át is képes foglalkoztatni (ld. Magda et al., 2021). Mindez különösen a hátrányos helyzetű vidéki térségek gazdaságfejlesztési lehetőségei szempontjából lehet hangsúlyos (ld. Ritter, 2014).

A szakirodalomból kiindulva tehát folyamatos aktualitást hordoz a kérdés, hogy adott vidéki térségek, települések életében a mezőgazdaság szerepe hogyan változott meg, az ágazat milyen súlyt tölt be, és hogy az endogén elméletek fényében vajon a helyi fejlesztési stratégiában milyen pozíciót foglal el. Falukutatásaink során ezt vizsgáljuk.

Anyag és módszer

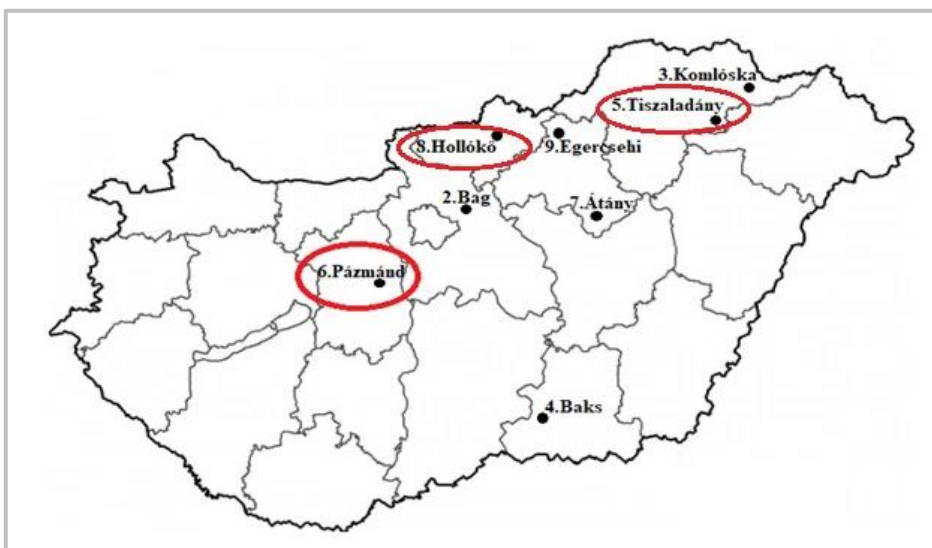
A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE – volt SZIE) Vidék- és Területfejlesztési Tanszékén (VTT) már több mint két évtizede folynak olyan nemzetközi és hazai, regionális, megyei, kistérségi és település szintű vizsgálatok, melyek egy-egy terület elemzésével, problémáival, a helyi fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezen vizsgálatok három fő csoportba sorolhatók, melyek az alábbiak:

- Átfogó, területi szempontú vizsgálatok (versenyképesség, centrum-periféria kapcsolatok, területi egyenlőtlenségek).
- Térségi helyzetelemzések, helyi gazdaságfejlesztés.
- Mezőgazdasági, vidékfejlesztési szempontú kutatások.

Utóbbi tématerület mentén az VTT évente rendez falukutató táborokat, melyek vidékfejlesztési szempontból egy-egy különleges helyzetben lévő, alapvetően hazai² településre irányulnak. A településeket 8-10 év után újból meglátogatjuk, felmérni az időközben lezajlott változásokat.

Falukutatásaink adott települések gazdasági, társadalmi, környezeti állapotának felméréseivel, problémáinak elemzésével, a helyi (gazdaság)fejlesztés lehetőségeivel kapcsolatosak. Ezek során vizsgáljuk, hogy a falvak milyen lehetőségekkel, esélyekkel rendelkeznek a helyi fejlesztések tekintetében, és ebben a mezőgazdaság, az endogén erőforrások milyen szerepet kapnak. Az elmúlt időszak táborában pedig már célzottan vizsgáltuk, a Covid-járvány okozott-e, és ha igen, milyen jellegű változásokat a gazdálkodásban, mind a háztáji, mind pedig a főállású termelés tekintetében. Ezen túlmenően kutatjuk azt is, hogy a rövid ellátási láncok mentén, a helyi termékek vonatkozásában milyen hatásokat okozott a válság. A cikk ennek tapasztalatait járja körbe, a korábbiak közül (ld. *I. ábra*) három kutatási helyszínünk, Hollókő (2015), Tiszaladány (2020) és Pázmánd (2021) vonatkozásában, kiemelve az egyes települési sajátosságokat.

² Meg kell jegyezni, hogy a 90'-es évek óta rendszeresen folyó falukutatóknak több esetben is erdélyi, illetve székelyföldi települések adtak színteret.

1. ábra: Falukutatás helyszínei

Forrás: Saját szerkesztés, 2022

Falukutatásaink alkalmával a mezőgazdaság szerepének vizsgálata több irányból történik, amelynek során primer és szekunder adatokra egyaránt támaszkodunk. Ennek megfelelően az itt kiemelt három település esetén is elsőként – a rendelkezésre álló dokumentumok, szakirodalmi források felkutatása és feldolgozása után – szekunder adatok gyűjtésére és elemzésére került sor, melyhez a statisztikai adatokat az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) alkalmazásai, a KSH által üzemeltett Területi Statisztikai Adatok Rendszere (TStar), valamint az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szolgáltatta.

A kutatás primer részét első megközelítésben lakossági komplex (tehát nem csak a mezőgazdaságra vonatkozó) kérdőíves felmérés képezte, melynek rész célja a mezőgazdaság általános szerepének feltérképezése, a lakosság agráriumhoz való hozzáállásának megismerése volt. Ezen túlmenően a terepi munka során strukturált interjúk készültek a témában leginkább érintettekkel (östermelők, családi gazdálkodók, vállalkozók, önkormányzati szereplők), akik tapasztalataikkal, véleményükkel hozzá tudtak járulni a helyi mezőgazdaság minél hatékonyabb és sokrétűbb megismeréséhez. A kérdőívezés során Hollókön 65, Tiszaladányon 79, míg Pázmádon 126 háztartás lett bevonva véletlenszerű mintavétellel (a teljes

sokaság közel harmada minden egyes faluban), míg az interjúalanyok kiválasztása célzottan történt.

A következő fejezetekben kizárólag a primer kutatás egyes tapasztalatait, legfontosabb eredményeit, és a belőlük levonható tanulságok kerülnek összegzésre.

A primer kutatás eredményei

Hollókő

Hollókő Nógrád megye középső részén, Szécsénytől délkeletre, Pásztótól északnyugatra, a Cserhát-hegységben fekvő zsáktelepülés, kevesebb mint 400 lakossal. A falu igen jól ismert, hiszen megkapta a Világörökség címet, amely előnyöket, de egyben számos kihívást is jelentett a helyi gazdaság, az itt lakók számára. Egy korábbi kutatás megállapítása volt, hogy „*Hollókő lakossága nem kérte, hanem megkapta a Világörökség címet. A javaslat előtt nem kérték ki véleményüket erről, a döntés után pedig nem készítették fel őket, hogy e cím milyen felelősséggel és lehetőséggel jár számukra, hogy mit jelenthet majd hétköznapi életükben, hogyan változtathatja meg az életüket hosszú távon*” (Kovács–Molnár–Farkas, 2000:20).

Ma a település életében a turizmus a meghatározó, de alig száz éve a falu még egyértelműen a mezőgazdasághoz kötődött. Földrajzi adottságainak köszönhetően nemcsak a földművelés biztosított megélhetést, de a közeli erdő kitermelése is munkát adott a helyieknek. Ehhez hozzájárult, hogy a falu birtokmegoszlása is elérhetővé tette mindenki számára a maga földjén való gazdálkodást. A helyi termelés jellegzetességét a keskeny nadrágszjij parcellák, a szőlő- és gyümölcsstermesztés, valamint a hagyásfás legeltetés adta. A szocialista időszak során azonban ezek a jellegzetes-
ségek, a mezőgazdaságból való megélés fokozatosan eltűnt.

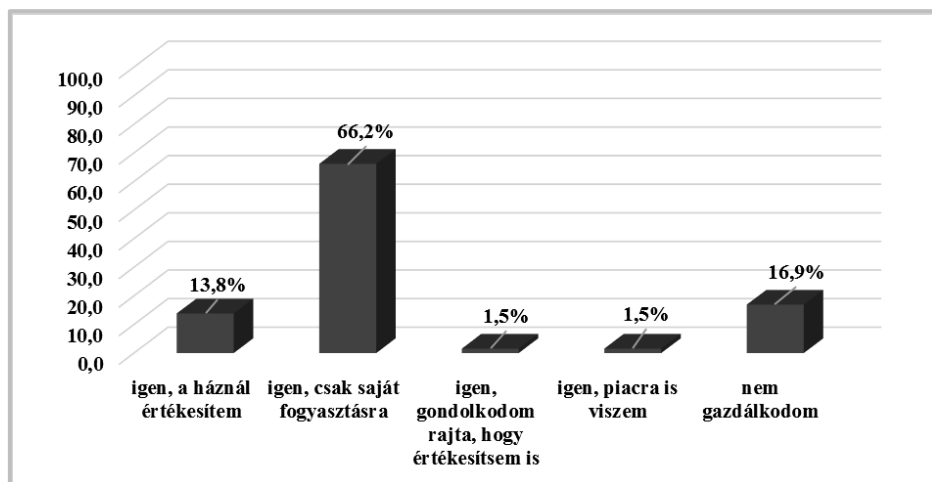
Hollókő ófalú és környezete az Unesco Világörökség listájára, valamint a Hungarikumok Nemzeti Gyűjteményébe is a kulturális örökség kategóriájába került be. Hollókő esetében rendhagyó módon – kiindulva a település egyedi helyzetéből – elsősorban a hagyományos mezőgazdasági művelés, a különleges tájhasználat, az egyedi és kisméretű gazdálkodás, valamint az erre épülő gazdasági, kulturális, turisztikai tevékenységek, mint lokális, endogén adottságok kihasználhatóságát, felhasználhatóságát próbáltuk körbejárni, feltérképezve a település kapcsán megfogalmazott

fejlesztési stratégiában lefektetett elképzeléseket. A stratégia megvalósíthatósága, a mezőgazdasági tevékenységek folytatásának jövőbeni realizálása került a kutatás fókuszába.

Hollókő-ófalú és környezete kezelési tervének (KT, 2014) meghatározás szerint, Hollókő-Ófalú és környezete kivételes példája egy tudatosan megőrzött hagyományos településnek és a közép-európai falusi élet hagyományos formáinak. A világörökségi védelem kiterjed a tájhasználat, földművelés során kialakult keskenyparcellás, hagyásfás tájkaraktert őrző környezetre is, mely egyértelműen a gazdálkodáshoz, mezőgazdasági termeléshez köthető endogén erőforrásként azonosítható be. Az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi, életmódbeli változásai az Ófalú használata mellett azonban jelentős mértékben módosították környezetének tájhasználatát is. A változások következtében az egyik kiemelt célként a tájhasználat, tájkarakter helyreállítását nevesíti a terv.

Kutatásunk során körvonalazódott, hogy ez az elképzelés két fontos lépést követően érhető el: először is vissza kell állítani az eredeti kultúr-állapotokat, majd be kell indítani azokon a gazdálkodást. A folyamat nem egyszerű, hiszen magában foglalja többek közt a birtokviszonyok rendezését, a természeti környezet rendezését, kultúrnövényzet telepítését, a gazdaságilag és környezetileg is fenntartható agrár-tevékenység beindítását, és persze olyan gazdálkodói kör kialakítását, akik ezt a tevékenységet hosszú távon végzik. A stratégia alapján ezt a tevékenységet a turizmussal való szoros összefonódásban, a „turisztikai termék” részeként kell megvalósítani úgy, hogy maga a hagyományos termelés, művelési és tartási mód, mint bemutatott „látványosság”, turisztikai elem jelenik meg, miközben helyi termékkel látja el a települést, a helyi szolgáltatókat és az idelátogatókat is, és persze közben ezeken keresztül megélhetést is nyújt a gazdálkodónak. Ebben a tekintetben tehát egyértelműen a bevezetőben is kiemelt multifunkcionalitás jelenne meg.

Primer kutatásunk során a hagyományos agrártevékenységeknek azonban már csak bizonyos elemeit találtuk meg. A kérdőíves vizsgálatunk alapján egyértelműen kiderült (2. ábra), hogy bár alapvetően gazdálkodnak a ház körül a lakosok, viszont főként csak saját fogyasztásra.

2. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása gazdálkodási és értékesítési szokások alapján Hollókőn, 2015 (%)

Forrás: saját kutatás (2015) és szerkesztés (2022)

Nem látnak igazán perspektívát a házi, megbízható, ellenőrzött körülmények között készült termékekre való keresletben. A válaszadók 83%-a termel valamilyen zöldséget, gyümölcsöt, tart állatot a kertjében, azonban a 66%-uk csak saját fogyasztásra szánja ezeket. Nagyon kevesen foglalkoznak értékesítéssel. A háztartások 17%-ban a konyhakert teljesen hiányzik.

Az idősek már nem, a fiatalok pedig egyáltalán nem terveztek mezőgazdasági tevékenységet a jövőben, illetve az akkor még termelő háztartások illetve mezőgazdasági vállalkozók sem láttak a kutatás idején perspektívát termékeiknek a településre irányuló turizmuson keresztül (helyi szolgáltatónál, szállásadóknál, sajtüzemnél, az akkor még épülő hotelnél stb.) értékesítését illetően. Mivel a KT arra alapozódik, hogy a világörökség értékeinek megőrzése, a tájhasználat megújítása csak a helyi szereplők részvételével, az életükbe való beépülésével valósulhat meg, ennek realizálását a kutatás idején igen alacsonynak ítéltük meg.

Tiszaladány

Tiszaladány az Észak-magyarországi régióban fekszik, Tokajtól mindössze 6 km-re, a Tisza mentén. A település, melynek lakossága csak 1880-1980 között haladta meg az 1000 főt, a rendszerváltás előtti tipikusan agrárjellegű aprófalukategóriába sorolható. Lakosainak száma jelenleg nem éri el a 700-at. Az agrárjelleg, a falu mezőgazdaságból való megélhetése

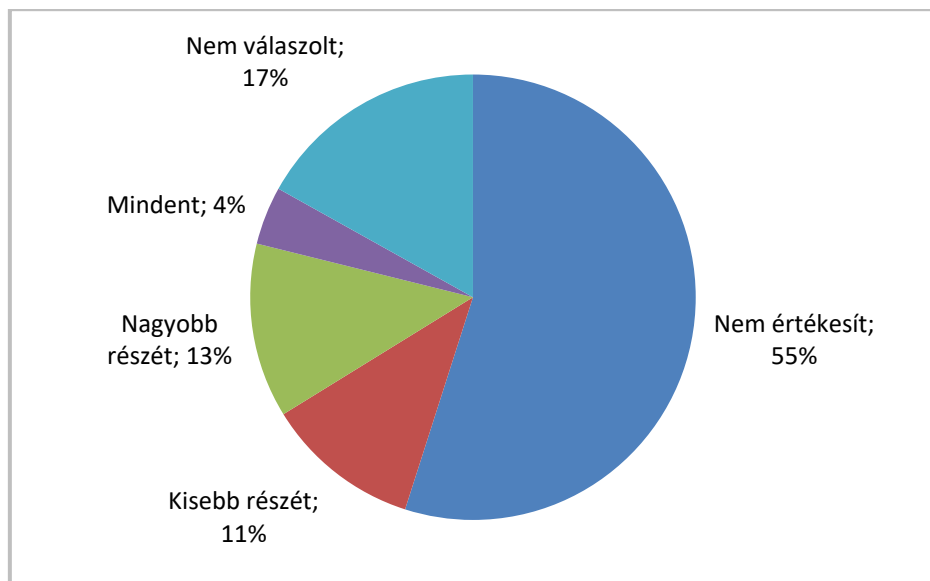
a kedvező földrajzi fekvéséből is kézenfekvően adódott, hisz a piaci kapcsolatai a jó forgalmi helyzete okán széleskörűek voltak. A TSZ szerepe fontos volt még az ezredfordulót követő időszakban is, mert az egész település egyedüli termelőintézményeként működött, számos család megélhetése függött tőle. A rendszerváltást kísérő sajátosságok ugyanakkor Tiszaladányra is rányomták a bélyegüket, és bár lényegesen később, mint általánosságban, 2011-ben végül a szövetkezet Tiszaladányban is felszámolásra került.

A falu foglalkoztatási szerkezete ennek is köszönhetően alapvetően átalakult, melyben dominált – sok más településhez hasonlóan – itt is a tercier szektor felé való eltolódás. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés nyomai, hagyományai, tapasztalatai és eredményei még lépten-nyomon érzékelhetők a faluban, az egyes háztartásokban. A szövetkezet maradványain létrejövő agrárvállalkozás még munkahelyet jelent a helyiek egy részének, agrárvállalkozók és fiatalok még találhatóak a településen, a szarvasmarha-tartás és tejtermelés még fellelhető, a háztartások, köztük a tiszaladányi cigányság egy része is foglalkozik még háznál döntően önelátó gazdálkodással.

A primer kutatásunk eredményei alapján a megkérdezett háztartások 81%-ának van konyhakertje, 85% termel valamilyen növényi terméket (ebbe beleértve a konyhakerten kívüli területeket is), 66% tart állatot, 34%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 18% műveli is a területét). Meg kell jegyezni, hogy ezek az arányok jellemzően nagyobbak, mint amit az elmúlt évek kutatási helyszínein tapasztaltunk³, és a válaszadó háztartások csupán 10%-a nem termel semmit/nem tart állatot.

Azon háztartások közül, amelyek valamilyen mezőgazdasági terméket (akár növény, akár állat) állítanak elő (tehát az összes megkérdezett háztartás 90%-a), a többség (55%) saját felhasználásra termel, nem értékesíti a megtermelt termékeket (3. ábra). Azon háztartások, amelyek a megtermelt mennyiséget teljes egészében értékesítik, a vizsgált minta 4%-át tették ki. A nagyobb részt értékesítők aránya 13%, a kisebb részt értékesítőké 11%, miközben az árutermelő háztartások 17%-a nem adott választ erre a kérdésre.

³ A vonatkozó kutatások eredményeit ld. az Acta Regionis Rurum periodika korábbi számaiban - www.faluszeminarium.hu

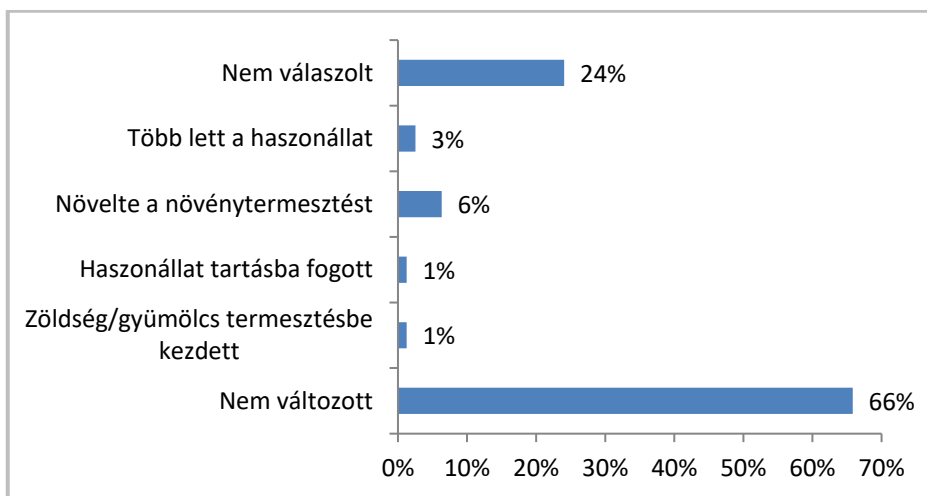

3. ábra: Árutermelő háztartások megoszlása az értékesítés módja alapján Tiszaladányon, 2020 (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

Akik nem csak önellátásra, hanem eladásra is termelnek, a gazdálkodók 28%-a. Tőlük vevők vagy a háztól viszik el az árujukat (az értékesítéssel is foglalkozó termelők 40%-ára jellemző ez az értékesítési mód), vagy felvásárlónak (45%), illetve piacon, vásárban értékesítenek (20%).

A különleges aktualitásnál fogva Tiszaladány esetén már egy új kérdés is bekerült a mezőgazdaság szerepét vizsgáló kérdések közé, jelesül, hogy a Covid-járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Az eredmények alapján (4. ábra) a megkérdezett háztartások jellemzően (66%) nem változtattak az élelmiszeralapanyag-termelésükön.

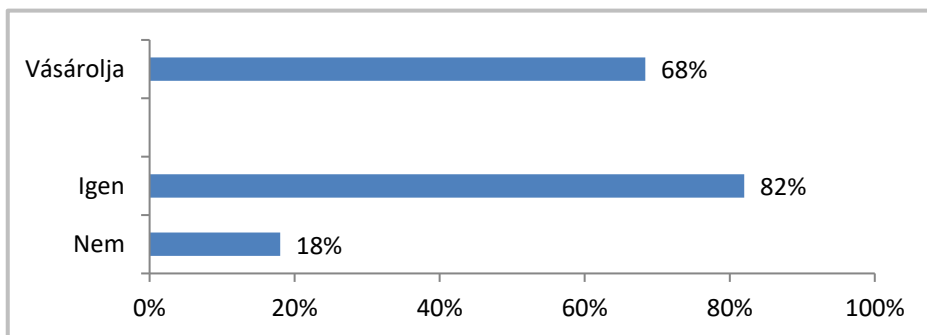

4. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Tiszaladányon (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

Miközben a válaszadó háztartások negyede nem választott, a legnagyobb arányban (6%) megfogalmazott „válaszreakció” a pandémiára a megtermelt növények mennyiségének a növelése, illetve a több haszonállat tartása (3%) volt. A gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető Tiszaladányon.

A nagy múltra visszatekintő mezőgazdasággal kapcsolatban vizsgáltuk azt is, hogy a lakosság körében mely helyi termékek a legismertebbek (5. ábra).

5. ábra: A tiszaladányi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján, 2020 (%)

Forrás: saját kutatás (2020) és szerkesztés (2022)

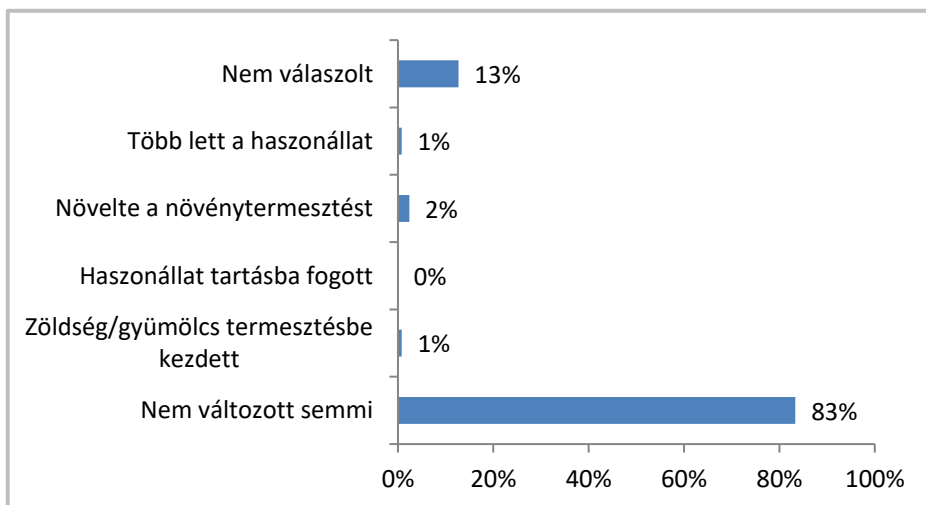
A megkérdezett háztartások kevesebb, mint egyötöde nyilatkozott úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket. Több, mint 80%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a tej és a tejtermékeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban. Ebben nagy szerepet játszik a hagyományos, tejelő szarvasmarhatartást tovább folytató gazdaságok jelenléte. A helyi termékek kapcsán kiemelkedik még a fonott kosár, amelyet a település jól ismert mestere még mindig készít. Megemlíthető még a méz, a zöldségek, a hús termékek és a tojás szerepe, melyet a háztartások közel egytizede ismert. Akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is (gyakorlatilag a válaszadó családok 68%-a), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékelték. A termékeket jellemzően háztól vásárolják meg.

Pázmánd

Pázmánd Fejér megyében, a Gárdonyi járásban, a Velencei-tótól északkeleti irányban, attól körülbelül 10 km-re található. A település, bár nagyobb lakosságszámmal jellemezhető (az 1920-as évek óta 2000 fő feletti értékekkel), Tiszaladányhoz hasonlóan korábban alapvetően agrárberendezkedésű volt. Ugyanakkor az 1960-as évektől meginduló iparosodás, majd a szolgáltató szektor térnyerése terciarizálódó szerkezetűvé tette a települést. Napjaink fő tendenciái klasszikus agglomerációs jegyekkel ruházták fel, mivel a budapesti, illetve budapesti környéki túlszűföldöző települések kitelepülő népességének kitüntetett célpontjává vált. A társadalmi- és gazdasági átrendeződésnek köszönhetően a mezőgazdaság kisebb hangsúllyal van jelen a településen, mint Tiszaladányon, nem csak azért, mert a betelepülők jellemzően nem foglalkoznak gazdálkodással, hanem azért is, mert az „öslakosok” is fokozatosan felhagynak a termeléssel.

Eredményeink alapján a megkérdezett háztartások 74%-ának van konyhakertje, 67,5% termel valamilyen növényi terméket, 32,5% tart állatot, 40%-ának van földterülete a konyhakerten kívül (ebből 20,5% művelési is a területet, ami kifejezetten az itt hagyományos szőlő-termeléssel van összefüggésben). Mindemelllett a válaszadó háztartások 25,4%-a nem termel semmit/nem tart állatot.

Természetesen már itt is vizsgáltuk, hogy a Covid-járvány hatására változtattak-e valamit a gazdálkodói szokásaikon a megkérdezettek. Mikközben közel egytized nem válaszolt, az eredmények alapján (6. ábra) a megkérdezett háztartások alapvetően (83%) nem változtattak az élelmiszeralapanyag-termelésükön.

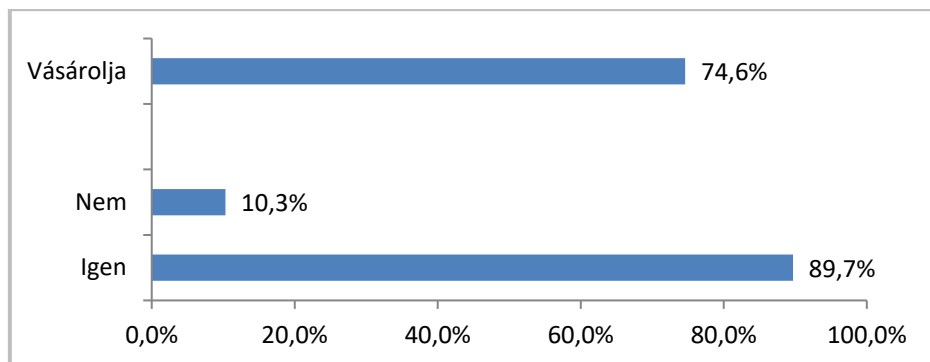

6. ábra: A válaszadó háztartások megoszlása a Covid helyzetre adott gazdálkodói válaszreakciók alapján Pázmándon, 2021 (%)

Forrás: saját kutatás (2021) és szerkesztés (2022)

Itt is megállapítható, hogy a gazdálkodás elkezdése, mint a kihívásokra adott válasz gyakorlatilag nem volt érzékelhető egy-két háztartástól eltekintve, illetve ugyanilyen elenyésző azok aránya, akik a termelés növelésével reagáltak a járványra.

Szintén vizsgáltuk a helyi termékekhez való viszonyulást, kapcsolódást, különösen mivel már voltak előzetes információink arról, hogy a bevásárló közösségek, illetve a helyi termelők különleges szerepet töltenek be a településen (ld. erről Treutz, 2013). A helyi termelők ezen pozícióját a betelepülő népesség (köztük egyébként néhány új termelővel) tovább erősítette. Eredményeink alapján (7. ábra) a megkérdezett háztartások alig egytizede nyilatkozott csak úgy, hogy nem ismer helyben előállított terméket.

7. ábra: A pázmándi háztartások megoszlása a helyi termékek ismerete alapján, 2021 (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés (2022)

Közel 90%-uk azonban egyértelműen ismerik ezeket. A legnagyobb arányban a zöldségeket azonosították be, tehát ezek a helyi termékek a legismertebbek a faluban.

Ebben jelentős szerepet játszik a hagyományos, szabadföldi illetve főliás termelést folytató gazdaságok jelenléte, de kiemelhető pár olyan új fiatal gazdálkodó is, akik csatlakozni szerettek volna az itteni agrár-hagyományokhoz, kiszolgálni a betelepülő lakosság növekvő igényit, koncentrálna a rövid ellátási láncok, valamint az ökológiai gazdálkodás által nyújtott versenyelőnyökre. Itt is igaz volt, hogy akik a termékeket ismerték, azok ezeket jellemzően vásárolják is (gyakorlatilag a válaszadó családok háromnegyede), és az 1-4 skálán történő értékelésnél (ahol 1 volt a legrosszabb, és 4 a legjobb minősítés) gyakorlatilag minden helyi terméket 4-esre értékelték. A termékeket Pázmándon is jellemzően háztól vásárolják meg.

Következtetések

Az itt bemutatott három település életében a mezőgazdaság, a helyi termék előállítás szerepét eltérően látjuk és értékeljük. Az általunk vizsgált falvak történelmüket tekintve hagyományos agrár beállítottságú települések voltak. Napjainkra az agrárjelleg vesztett karakteréből, Tiszaladányon kisebb mértékben, Pázmándon jellemzőbben, Hollókő esetén pedig sajátos módon. Nyilván ezeket a változásokat a lokális adottságok, a földrajzi elhelyezkedés, a helyi gazdaság és társadalom sajátosságai más-más módon befolyásolták. Miközben a gazdálkodás visszaesése – ha nem is

azonos mértékben – mindhárom helyszínen jellemző, mindenhol találkozhatunk olyan háztartásokkal, melyek fő/mellékállásban, vagy háztáji gazdálkodás formájában még termelnek.

Hollókő esetét a világörökségi cím miatt külön kezeljük, és értékeljük. Itt ugyanis a helyi stratégia egyik fontos eleme a gazdálkodás – ráadásul hagyományos formában történő – újraindítása. A mezőgazdálkodás újraindításával, a fiatalok ebbe történő bevonásával kapcsolatban azonban fenntartásaink vannak. A stratégiában elfoglalt kiemelkedő szerepe ellenére a lakosság nem osztotta azt a véleményt, hogy a mezőgazdálkodás potenciális lehetőséget hordozna a falu lakossága számára, bár az önkormányzat véleménye szerint a helyi termékekre alapozott feldolgozás (pl. tej, sajt, pékség) jól összekapcsolható a turizmussal.

Összegző megállapításunk, hogy a gazdálkodás nem, mint fő megélhetési forma, vagy a falu életében kimagasló gazdasági ág jelenhet meg, de kétségtelen tény, hogy az Unió és hazai vidékfejlesztési alapelvek mentén hatékonyan hozzájárulhat Hollókő gazdasági diverzifikációjához. A turizmussal való szoros összefonódásban, a helyi termelés és termékek szolgáltatásával, a nemcsak települési, de térségi szinten is értelmezhető egyedi, endogén erőforrásként segítheti a falu versenyképes, minden szereplőjére kiterjedő hatású fejlődését. Mindezt a gazdasági, környezeti, társadalmi fenntarthatóság jegyében, a multifunkcionalitás alapfogolata mentén tartjuk elképzelhetőnek. Ebben a fiatalok bevonása sorsdöntő lesz.

A két másik település példáján keresztül a pandémia kapcsán tetten érhető tapasztalatokat tartjuk érdemesnek kiemelni. Meglátásunk, hogy az egyébként is termelő gazdálkodók alapvetően nem változtattak termelői szokásaikon a Covid-járvány hatására, és azon folyamatot sem sikerült tetten érni, hogy a pandémia okozta körülmények hatására korábban nem termelő háztartások gazdálkodásba fogtak volna.

Fentiekkel párhuzamosan azonban – és ehhez a megállapításhoz a falukutatások során lefolytatott interjúkra is alapozhatunk – a helyi termékek felértékelődését tapasztaltuk. Mindezek okaként a rövid ellátási láncok felértékelődését, a termelőkkel (és a termékkel) való közvetlen kapcsolat egyre fontosabbá válását nevesíthetjük. Megállapítottuk, hogy bár ezek a tendenciák már a járvány kitörése előtt is jellemzők voltak (amiket korábbi falukutatói tapasztalataink is alátámasztanak), a pandémia fel erősítette azokat. A folyamat különösen tetten érhető a faluba költöző városi népesség szokásai mentén (Pázmánd), de a gazdálkodási szokásait jobban megőrző Tiszaladány esetén is kimutatható.

Bár természetesen úgy véljük, hogy a téma kutatása alapvetően átfogó és általános területi kiterjesztést igényel, úgy látjuk, mindezen folyamatok megerősítik a mezőgazdasági termelés, alapanyag előállítás, a helyi termékek vidékgazdaságban játszott versenyképességi szerepét, a komplex vidékbiztonságban betöltött kulcs-pozícióját, amit a covid elsősorban a fogyasztói oldalon, a fokozódó keresleti preferenciákon keresztül befolyásolt.

Irodalom

- Aghion, P. – Howitt, P. (1998): *Endogenous growth theory*. Cambridge MA: MIT Press.
- Áldorfai, Gy. – Czabadai, L. (2014): Helyi válaszok a globális kihívásokra. *Acta Carolus Robertus*, 2, pp. 9-18.
- Atkociuniene, V. – Petrušienė, D. (2014): Impact of multifunctional agriculture on territorial competitiveness: Theoretical approach. *Economics and Rural Development*, 2, pp. 7-15. DOI: <https://doi.org/10.15544/erd.2014.007>
- Bjorkhaug, H. – Richards, C. A. (2008): Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. *Journal of Rural Studies* 1, pp. 98-111. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.06.003>
- Bodnár, G. (2020): *Az endogén fejlődés tényezőinek vizsgálata rurális térségekben*. Szeged: JATEPress.
- Boldizsár, G. – Szilágyi, T. (2017): *A biztonságos vidék, mint az állam létfeltétele*. Budapest-Gödöllő: NKE, SZIE.
- Brouwer, F. – Heide, C. M. van der (Eds.) (2009): *Multifunctional Rural Land Management Economics and Policies*. London: Earthscan.
- Cernea, M. (1992): *The Building Blocks of Participation*. Washington: World Bank. DOI: <https://doi.org/10.1596/0-8213-2136-6>
- Csité, A. (2005): *Reménykeltők. Politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Budapest: Századvég.
- Csurgó, B. (2020): *A biztonságos vidék (képzete). A járvány hatása a vidékreprezentációra és a hozzá kapcsolódó társadalmi gyakorlatokra*. Budapest: TKK. https://szociologia.tk.hu/uploads/files/csurgo-videkreprezentaciopandemia_FF.pdf (Letöltés: 2021.12.03.)
- Dudek, M. – Spiewak, R. (2021): Effects of the COVID-19 Pandemic on Sustainable Food Systems: Lessons Learned for Public Policies? The Case of Poland. *Agriculture* 12, 61. DOI: <https://doi.org/10.3390/agriculture12010061>
- Eftekhari, H. – Shadparvar, V. (2018): Multifunctional agriculture: Agriculture renewal as a modern paradigm for agriculture and rural development. *International Journal of Agricultural Management and Development*, 2, pp. 231-244.
- Faluvégi, A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4, pp. 319-346.

- Fine, B. (2000): Endogenous growth theory: a critical assessment. *Cambridge Journal of Economics*, 2, pp. 245-265. DOI: <https://doi.org/10.1093/cje/24.2.245>
- Horeczki, R. (szerk.): A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia: Absztrakt kötet. Pécs: ELKH KRTK RKI.
- Horváth, Gy. (2001): Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. *Tér és Társadalom*, 2, pp. 203-232. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.15.2.811>
- Kovács, D. – Molnár, M. – Farkas, T. (2000): Hollókő felemelése és...? *Falu Város Régió*, 10, pp. 14-21.
- Kovács, P. – Bodnár, G. (2017): Examining the Factors of Endogenous Development in Hungarian Rural Areas by Means of PLS Path Analysis. *Regional Statistics*, 1, pp. 90-114. DOI: <https://doi.org/10.15196/RS07106>
- Kulcsár, L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kolozsvár: Kriterion.
- KT (2014): Hollókő-ófalú és környezete világörökségi helyszínre vonatkozó világörökségi kezelési terv szakmai előkészítésére szolgáló megalapozó dokumentáció és világörökségi kezelési terv. Badacsony: Táj-Terv Műhely Kft, Budapest: Város-Teampannon Kft.
- Lengyel, I. (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Szeged: JATEPress.
- Lowe, P. – Murdoch, J. – Ward, N. (1995): Networks in Rural Development: beyond exogenous and endogenous models. In: Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van (Eds.): *Beyond modernisation: The impact of endogenous rural development*. pp. 87-105. Assen: Van Gorcum
- Madarász, I. (2000): *Hogyan készítsünk vidékfejlesztési programot?* Budapest: Agroinform kiadóház.
- Magda S. et al. (2021): Merre tovább magyar vidék, magyar falu? *Gazdálkodás*, 6, pp. 492-516. DOI: <https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.492>
- Molders, T. (2013). Multifunctional agricultural policies: Pathways towards sustainable rural development? *International Journal of Sociology of Agriculture and Food* 1, pp. 97-114.
- Murdoch, J. (1995): Sustainable Rural Development: Towards a research agenda. *Regional Studies*, 5, pp. 479-499.
- Nagy, H. – Tóth, T. – Oláh, I. (2012): The role of local markets in the sustainable economic development of Hungarian rural areas. *Visegrad Journal On Bioeconomy And Sustainable Development*, 1, pp. 27-31.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. Párizs: OECD.
- OECD (2020): Policy implications of coronavirus crisis for rural development, Tackling Coronavirus (COVID-19): Contributing to a Global Effort. OECD, Paris.
- OECD (2021): The COVID-19 crisis in urban and rural areas. In: *OECD Regional Outlook 2021: Addressing COVID-19 and Moving to Net Zero Greenhouse Gas Emissions*. OECD, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/c734c0fe-en>
DOI: <https://doi.org/10.1787/c734c0fe-en>

- Oláh, I. – Urbánné, M. M. (2016): A kis- és aprófalvas térségek népességének változása hazánkban. In: Takácsné Gy. K. (szerk.): Innovációs kihívások és lehetőségek 2014-2020 között: XV. Nemzetközi Tudományos Napok. pp. 1237-1243. Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös.
- Peters, D. (2020): Community susceptibility and resiliency to COVID-19 across the rural-urban continuum in the United States. *Journal of Rural Health*, 3, pp. 446-456. DOI: <https://doi.org/10.1111/jrh.12477>
- Ploeg, J. D. van der – Dijk, G. van (Eds.) (1995): *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Rahman, A. (1993): *Peoples' Self Development: Perspectives on Participatory Action Research*. London: Zed Books.
- Ritter, K. (2010): Socio-economic development and employment crisis in agriculture in Hungary. In: Kulcsár, L. (Ed.): *Regional aspects of social and economic restructuring in Eastern Europe: The Hungarian Case*. pp. 72-89. Budapest: KSH.
- Ritter, K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. *Acta Carolus Robertus*, 1, pp. 101-108.
- Ritter, K et al. (2010): Sustainable competitiveness of Hungarian rural micro-regions from agricultural point of view. In: Villányi, L. (ed.): *Cross-border initiatives to facilitate economic and social development in the V4 countries and Ukraine*. pp. 187-196. Gödöllő: Szent István University.
- Singh, K. – Shishodia, A. (2016): *Rural Development – Principles, Policies, and Management*. New Delhi: SAGE.
- Štreimikienė, D. et al. (2021): Negative effects of covid-19 pandemic on agriculture: systematic literature review in the frameworks of vulnerability, resilience and risks involved. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. DOI: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1919542>
- Szörényiné, K. I. (2005): A fenntartható fejlődés stratégiai elemei a rurális térségekben. *Tér és Társadalom*, 3-4., pp. 111-137. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.19.3-4.1022>
- Terluin, I. J. – Post, J. H. (szerk.) (2000): *Employment dynamics in rural Europe*. Wallingford, Oxon: CABI Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1079/9780851994994.0000>
- Tohidyan, F. S. – Rezaei-Moghaddam, K. (2019): Multifunctional agriculture: an approach for entrepreneurship development of agricultural sector. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9, pp. 9-23. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40497-019-0148-4>
- Treutz, Á. (2013): A mezőgazdasági szektor fontosabb jellemzői Pázmándon. *Acta Regionis Rurum* 7, pp. 39-47.
- Urbánné, M. M. – Némedi-Kollár, K. – Péli, L. (2017): A primary analysis of development opportunities in Mezőkövesd. In: Jedynek, W. et al. (Eds.): *Changes as a social process*. pp. 115-133. Rzeszów: University of Rzeszów.

Kulcsár László egyetemi tanár, emeritus 1946. december 11-én született Egerben. Szülei pedagógusok voltak, kezdetben a Heves megyei Erdőtelken, majd Egerben tanítottak. A szülők „klerikális” nézetei miatt a családot 1952-ben kitelepítették a Pest megyei Kakucs községbe. Az ócsai Bolyai János Gimnázium elvégzése után felvételt nyert az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára, ahol 1970-ben végzett. Első munkahelye (1970-1985) a Tömegkommunikációs Kutatóközpont volt, ahol tudományos kutatóként dolgozott. Társadalomtudományi (szociológia) és módszertani tudása ebben az időszakban teljesebben ki. Felkérésre 1986-ban elvállalta a szociológiai tanszék megalapítását az akkori Gödöllői Agrártudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán. Már Gödöllőn védte meg 1987-ben

MTA aspiránsként a kandidátusi disszertációját „A mezőgazdaság szociológiai kérdései” címmel. A kezdeti politikai és szakmai ellenszél jelentette nehézségek után a tanszék Agrárszociológiai Tanszékké, majd Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézetévé változott, ami egyben tevékenységének kiszélesedését és a munkatársak számának emelkedését is jelentette. Kidolgozta az agrárszociológia, a vidékfejlesztés oktatásának programjait a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen és a Szolnoki Főiskolán. Egy cikluson keresztül Dr. Székely Csaba dékán mellett ellátta a tudományos és nemzetközi dékánhelyettesi funkciót. Vezetése mellett a Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézet jelentős szerepet vállalt a vidéki térségek fejlesztési programjainak kidolgozásában, elképzeléseinek megvalósításában szinte az egész ország területén. Az EU SAPARD előcsatlakozási programjának kistérségi felkészítését irányította a Minisztérium (FVM) felkérése alapján, amin közel 500 ember vett részt. Az FVM szakértői csoportjának egyik tagjaként részt vett a LEADER+ program magyarországi elindításában.

Több vidékfejlesztési projektet vezetett a FAO, valamint a Hargita megyei tanács megbízásából és a magyar kistérségek felkérésére. Csapatával dolgozta ki az Ister - Granum magyar – szlovák fejlesztési koncepciót Esztergom központtal és a Duna – Tisza – Kőrös – Maros térségének magyar – román – szerb együttműködésben megvalósuló fejlesztési programot. A Határon Túli Magyarok Hivatala megbízásából szakmai irányítója volt az Erdélyi Magyar Tudományegyetem (Sapientia) létrehozásának Kolozsvár központtal.

1993-tól kialakított tudományos együttműködés keretében a Cornell University (Ithaca, NY, USA) által irányított, amerikai, magyar, lengyel, szlovák nemzetközi vidékszociológiai kutatási program irányító testületének magyar tagja volt 1996 – 2005 között. Ennek keretében többször töltött hosszabb-rövidebb időt különböző amerikai egyetemeken. A projekt az amerikai Mellon Alapítvány támogatásával valósult meg. Az együttműködésből több publikáció született amerikai, lengyel, szlovák és magyar folyóiratokban, illetőleg konferenciákon az Egyesült Államokban, Norvégiában, Nagy-Britanniában, Brazíliában, Lengyelországban és Szlovákiában.

2009-től a Nyugat-Magyarországi Egyetemen dolgozott (Jelenleg Soproni Egyetem) nyugdíjba vonulásáig (2016). Jelenleg a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karán lévő Széchenyi István Doktori Iskola programvezetője. 2019-től a kőszegi iASK Institute of Advanced Studies ösztöndíjas tudományos kutatója.

Főszerkesztő-helyettese a „Gazdaság és Társadalom” c. folyóiratnak (Soproni Egyetem), főszerkesztője az „Autonómia és Társadalom” c. folyóiratnak és tagja a „Journal of Appalachian Studies” amerikai folyóirat tudományos tanácsadói testületének. Tudományos munkásságát összesen 502 közlemény jelzi, amelyekre összesen 1133 hivatkozást kapott (2020. 02.15. MTMT).